

4. Ильина Т.Н. Роль помощников присяжных поверенных в обеспечении правосудия в мировых судах в России второй половины XIX – начала XX в. / Т. Н. Ильина // Мировой судья. – 2010. – № 2. – С. 5–7.
5. Ильина Т.Н. Femina et Femida: к вопросу о женской адвокатуре в дореволюционной России / Т. Н. Ильина // История государства и права. – 2012. – № 18. – С. 22–24.
6. Маковский А.Л. Екатерина Абрамовна Флейшиц /А.Л. Маковский //Видные ученые-юристы России (Вторая половина XX века). Энциклопедический словарь биографий /под ред. докт. юрид. наук В. М. Серых. – М. : РАП, 2006. – С. 455.
7. Решетников Г.Л. К вопросу о «женской адвокатуре» в дореволюционной России /Г.Л. Решетников // Российский юридический журнал. – 2012. – № 1. – С. 179–186.
8. Поленина С.В. Женский вопрос и строительство социалистического правового государства / С. В. Поленина // Труд, семья, быт советской женщины. – М.: Юридическая литература, 1990. – С. 4–13.
9. Судебные Уставы 20 ноября 1864 года, с изложением рассуждений, на коих они основаны / Издание Государственной Канцелярии. – СПб., 1866. – 452 с.
10. Шафорост Г.М. А.Ф. Кони о женщинах в адвокатуре /Г.М. Шафорост //Конивские чтения: Материалы научно-практической конференции, 24 мая 2002 г. – Владивосток: Изд-во ВГУЭС, 2003. – С. 53–56.

ФІЛОНОВ О. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
декан факультету права
(Донецький юридичний інститут
МВС України)

УДК 321.28(477)«18/19» (045)

БОРЬБА З ТЕРРОРИЗМОМ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ НАПРИКІНЦІ ХІХ ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Присвячено науковому аналізу заходів поліції, жандармерії та спеціальних служб Російської імперії в кінці ХІХ – початку ХХ ст. щодо боротьби з тероризмом в українських землях. Розглянуто та проаналізовано основні напрямки боротьби названих органів проти злочинних угруповань і окремих осіб, які готували й скоїли терористичні акти, на підставі листування співробітників, аналітичного матеріалу періоду, що розглядається, в їх історичній послідовності, зроблено спробу отримати обґрунтовані висновки з вивченого матеріалу.

Ключові слова: поліція, жандармерія, охоронне відділення, філер, агент, екстремізм, тероризм, боротьба.

Статья посвящена научному анализу мероприятий полиции, жандармерии и специальных служб Российской империи в конце XIX – начале XX в. относительно борьбы с терроризмом в украинских землях. Рассматриваются и анализируются основные направления борьбы указанных органов против преступных группировок и отдельных лиц, которые готовили и совершили террористические акты, на основании переписки сотрудников, аналитического материала рассматриваемого периода, в их исторической последовательности, делается попытка получения обоснованных выводов по изученному материалу

Ключевые слова: полиция, жандармерия, охранное отделение, филер, агент, экстремизм, терроризм, борьба.

The article is devoted to the scientific analysis of the activities of the police, the gendarmerie and the special services of the Russian Empire in the end of XIX – beginning of the XX century in the fight against terrorism in the Ukrainian lands. The article considers and analyses the key directions of the struggle of these bodies against criminal groups and individuals who have prepared and committed terrorist acts on the basis of correspondence between employees, analytical material, the period under review, in their historical sequence, an attempt is made to provide valid conclusions on the taught material.

Key words: the police, the gendarmerie, the security Department, extremism, terrorism, struggle.

Вступ. З огляду на події, що відбуваються в сучасному світі та в Україні, вивчення заходів, які застосовувалися урядом у період сплеску терористичної діяльності в кінці XIX на початку XX ст. в українських землях Російської імперії, становить актуальний напрямок дослідження, який має безпосередній вихід на сучасну проблематику у цій сфері.

Питанням заходів поліції, жандармерії та спеціальних служб Російської імперії в кінці XIX – на початку XX ст., в тому числі й у боротьбі з тероризмом, присвячена значна кількість наукових, фахових публікацій, публікацій мемуарного та автобіографічного характеру. Серед них праці таких науковців, як З.І. Перегудова, О.Н. Ярмиш, В. Жухрай, Л.П. Меншиков, В.М. Морозов, С.І. Посохов, Р.С. Мулукаєв, М.І. Сизиков, А.В. Борисов, А.Є. Скрипильов, К.Г. Федоров, І.А. Ісаєв, М.Г. Любар та ін. На наш погляд, дослідження в цій сфері ґрунтуються на зв'язку основних заходів удосконалення роботи поліції, жандармерії та спеціальних службах Російської імперії з якістю та ефективністю роботи цих органів з виявлення, попередження і припинення злочинів узагалі і терористичних актів зокрема в Російській імперії в кінці XIX – початку XX ст., в тому числі на території українських земель.

Постановка завдання. Мета статті – спроба наукового аналізу заходів поліції, жандармерії та спеціальних служб Російської імперії як органів боротьби з тероризмом в кінці XIX – початку XX ст. на українських землях на підставі архівних документів, які зберігаються у Державному архіві Російської Федерації (далі – ДАРФ), наукових та фахових досліджень у цій сфері.

Результати дослідження. Розглядаючи заходи поліції, жандармерії та спеціальних служб Російської імперії як органів по боротьбі з тероризмом на українських землях Російської імперії, слід зауважити, що система органів, їх функцій і методів роботи була єдиною на всій території імперії, тому під час аналізу питання застосування конкретних заходів поліції, жандармерії та спеціальних служб Російської імперії як органів по боротьбі з тероризмом на українських землях необхідно враховувати, що в період, який розглядається, органи, що були покликані вести боротьбу з проявами екстремізму, застосовували й удосконалювали заходи відповідно до конкретної історичної ситуації та поточних викликів.

Ефективність заходів запобігання проявам тероризму в 80-х – початку 90-х рр. XIX ст. в Російській імперії, у тому числі й на українських землях, видно з огляду діяльності Департаменту поліції в період з 1 березня 1881 по 20 жовтня 1894 р.

Навесні 1882 р. Департаменту поліції повідомили, що один із головних учасників злочинів, задуманих терористами, але ще не затриманий, Михайло Грачевський, перебував у С.-Петербурзі і взяв на себе організацію технічної школи та майстерні для ознайомлення членів злочинного співтовариства зі способами приготування вибухових речовин. Після затримання Грачевського та його спілльників із соціально-революційних груп того часу привертали увагу

тільки Харківська, Донецька і Луганська групи.

Наприкінці січня 1887 р. в Департаменті поліції було отримано агентурним шляхом копію листа з Петербурга від невідомої особи в Харків студенту Університету Івану Нікітіну. У цьому листі автор повідомляв свій погляд на значення терору в революційній діяльності й висловлювався настільки рішуче, що встановлення його особи мало вагоме значення. З цією метою від студента Нікітіна вимагались пояснення про автора листа й Нікітін назвав студента Петербурзького Університету Пахомія Андреюшкіна. 1 березня особи, встановлені агентурним шляхом і зовнішнім спостереженням, були негайно арештовані. Під час обшуку в цих осіб знайшли цілком споряджені металеві снаряди. У Андреюшкіна, крім того, виявився заряджений револьвер [1].

Листування на початку ХХ ст. посадових осіб, уповноважених вести боротьбу з тероризмом, свідчить, що поліція, жандармерія та спеціальні служби Російської імперії здійснюють цю боротьбу все більш усвідомлено, планомірно, глибоко вивчаючи не тільки зовнішні прояви екстремізму, але й вникаючи в мету та мотиви цієї антидержавної діяльності. Якщо говорити про заходи по боротьбі з тероризмом на українських землях Російської імперії початку ХХ ст., то тут, серед іншого, звертають на себе увагу заходи, які вживаються щодо нейтралізації і протидії Бойовій організації партії соціалістів-революціонерів (БО ПСР), які закінчились арештом відомого терориста Г. А. Гершуні, одного з лідерів «Бойової організації» партії есерів.

Показовим щодо цього є лист завідуючого зовнішнім спостереженням Департаменту Поліції С. П. Меднікова до начальника Київського Охоронного Відділення А. І. Спиридовича про розробку БО ПСР від 14 лютого 1903 р., у якому він попереджає про можливу появу в Києві відомого представника БО ПСР Гершуні [2] і наступне повідомлення начальника Київського Охоронного Відділення А.І. Спиридовича 14 травня 1903 р. директору департаменту поліції А.А. Лопухіну про затримання Г.А. Гершуні [3].

У повідомленні С.-Петербурзького генерал-губернатора Ф.Д. Трепова товаришеві міністра внутрішніх справ і командиру Корпусу жандармів К.Н. Ридзевському зазначається про наміри терористів створити бойову організацію на півдні імперії (Одесі й Києві). Зокрема зазначається, що, за деякими даними, відродження бойової організації відбудеться на Півдні Росії або в одній з місцевостей Південно-Західного Краю, причому до осіб, які мають зайняти центральне місце, належать: 1) якась Лапіна, що оселилася нині в Одесі, і 2) одноступня Лапіної, яка проживає в місті Києві, Водовозова [4]. Зазначене повідомлення свідчить, що органи Російської імперії, покликані здійснювати боротьбу з тероризмом, на початку ХХ ст. спрямовують свою діяльність не тільки на припинення та розкриття актів тероризму, а також на їх попередження.

Про ефективність роботи жандармських підрозділів на українських землях, ступінь поінформованості та наявні труднощі повідомляється, наприклад, у донесенні начальника Чернігівського Губернського Жандармського Управління Н.П. Рудова в Департамент Поліції про становище в області від 21 серпня 1905 р., у якому, зокрема, зазначається, що «Чернігівська губернія здавна відома широким поширенням протиурядових учень, які стали, крім загальних причин, результатом тієї опозиції уряду, яку земські та інші громадські установи час від часу проявляли в крайніх формах. [...] Під впливом усіх умов сучасного життя, а також і періодичної преси поступово стало проникати в найглухіші кутки губернії невдоволення нинішнім становищем ... Унаслідок таких умов, я, не приховуючи серйозності ситуації, особисто представляв колишньому Міністру Внутрішніх Справ В. К. Плеве і Директору Департаменту Поліції А.А. Лопухіну про необхідність заснування в Чернігові Охоронного Відділення ...

Спостереженням установлено існування в межах Чернігівської губернії двох таких, що цілком визначилися з напрямком, протиурядових партій соціал-демократичної і революційної й лише останнім часом виявилось в м. Ніжині прагнення до організації гуртка анархістів ...» [5].

На виконання заходів запобігання можливим терористичним актам співробітники Чернігівського губернського жандармського управління заарештовують частину терористів, про що зазначається в шифртелеграмі помічника начальника Чернігівського Губернського Жандармського Управління Н.Д. Бакуринського в Департамент Поліції про ліквідацію групи терористів від 12 вересня 1905 р. [6].

Вибух у поліцейській дільниці м. Ніжина наприкінці вересня 1905 р., як впливає з повідомлення начальника Чернігівського Губернського Жандармського Управління Н.П. Рудова в Департамент поліції, став результатом діяльності «заїжджих» терористів, щодо яких начальник Чернігівського ГЖУ отримав достатню для прийняття відповідних заходів інформацію [7].

Донесення ротмістра В.А. Левдикова директору Департаменту Поліції Н.П. Гаріну про підготовлювані в Херсонській губернії теракти від 27 жовтня 1905 р. свідчить про досить ефективну агентурну роботу, що дозволяє вживати запобіжних заходів проти підготовки терористичних актів [8].

Про ефективність прийнятих на території українських земель Російської імперії на початку ХХ ст. заходів щодо боротьби з терористичними проявами свідчать Циркулярний лист Департаменту поліції начальника губернських жандармських управлінь і охоронних відділень у зв'язку зі створенням обласних організацій партії соціалістів-революціонерів від 28 лютого 1906 р. і шифртелеграма директора Департаменту поліції М.І. Трусевича начальника Губернських Жандармських Управлінь та Охоронних Відділень про заходи щодо запобігання розвитку революційного руху від 17 липня 1906 р.

У першому з них міститься детальна інформація про підготовку обласних з'їздів партії соціалістів-революціонерів, підготовку терористичних актів у м. Одесі й ставиться завдання про попередження таких актів [9].

У шифртелеграмі ставиться завдання про ліквідацію нині діючих активно соціал-революціонерів, аграрних агітаторів, залізничних і телеграфних комітетів, а також перешкоджання виникненню нових. Очевидно, що керівництво ставить таке завдання перед підпорядкованими підрозділами щодо їм відомих осіб і організацій. Як завдання робочого порядку Департамент поліції вимагає у зв'язку з такими обставинами залучення корисних співробітників, особливо з війська та з селян, виявивши в цьому повну енергію [10].

При цьому керівництво Департаменту поліції в цей же час відзначає недоліки в роботі із запобігання злочинної діяльності терористичних організацій і ставить завдання щодо їх усунення: у 1908 р. Департамент поліції ставить вимоги перед підлеглими підрозділами, особливо в Чернігівській губернії, щодо посилення агентурної роботи, спрямованої на запобігання терористичних актів відносно членів патріотичних легальних організацій. Зокрема, в Циркулярі Департаменту Поліції начальника Губернських Жандармських Управлінь і Охоронних Відділень про запобігання терористичним актам проти членів союзу російського народу («Союз російського народу» (СРН) – правонархічна (чорносотенна), православно-консервативна суспільно-політична організація, що діяла в Російській імперії з 1905 по 1917 рр. [11].

У 1909 р. поглиблюється агентурна робота й збільшується обсяг інформації про вкрай радикальні настрої в студентському та учнівському середовищі. Показовим щодо цього, у тому числі для характеристики заходів по боротьбі з тероризмом на українських землях, є агентурне донесення про терористичний напрямок у студентському русі від 15 квітня 1909 р. Агент,

зокрема, повідомляє: «Надійшли відомості з Києва та Одеси. Там студентство цілком підтримує постанову своїх делегатів і не бажає рвати всі відносини з ЦК» [12].

Окремо в цей період виділяються заходи з боротьби з тероризмом на українських землях у зв'язку зі святкуванням 200-річчя Полтавської битви й необхідністю забезпечення безпеки вищих посадових осіб держави на шляху прямування до місця святкування та під час заходів. Слід зазначити про своєчасність отримання відомостей про злочинні наміри терористичних груп, про що свідчить шифртелеграма в. о. директора Департаменту Поліції Н.П. Зуєва товаришеві Міністра внутрішніх справ П.Р. Курлову про можливий замах на Миколу II під час святкування 200-річчя Полтавської битви від 31 травня 1909 р. [13]. Подібні відомості отримано від Полтавського поліцеймейстера (квітень 1909 р.) та начальника Харківського Охоронного Відділення (13 травня 1909 р.)

Якісна агентурна робота дозволила отримати досить повну інформацію про наміри терористичної групи відомого терориста члена Б.О. партії есерів Б. Савинкова, який планував проведення декількох терактів проти державних осіб на території України, що підтверджується Донесенням начальника Харківського Губернського Жандармського Управління О.М. Риковського директору Департаменту Поліції Н.П. Зуєву про роботу із секретним співробітником «Петровським» від 16 листопада 1909 р. [14].

У середині березня Директор Департаменту поліції Н.П. Зуєв доповідає товаришеві Міністра внутрішніх справ П.Р. Курлову: «За наявними в Департаменті Поліції відомостями в половині березня цього року в м. Харкові утворилася нечисленна група соціалістів-революціонерів під назвою «Харківська Група Соціалістів-Терористів» [15]. У липні 1910 р. додаткові відомості дозволяють уточнити відомості про Харківську групу соціалістів-терористів» [16].

Висновки. Із наведеного можна зробити висновки, що заходи, які вживались поліцією, жандармерією та спеціальними службами Російської імперії як органами по боротьбі з тероризмом на українських землях Російської імперії, в цілому відповідали поточній соціальній і політичній ситуації. Якість та ефективність цих заходів пройшли свій розвиток від припинення злочинних дій і розшуку злочинців у кінці XIX ст. до попередження цих дій, навіть до коректування політики екстремістських угруповань у напрямку відмови від терористичних методів у першому десятиріччі XX ст.

Проте в цій діяльності поліції, жандармерії та спеціальних служб Російської імперії як органів по боротьбі з тероризмом на українських землях не обійшлося без негативних явищ, серед яких можна назвати заходи провокації, зраду співробітників, що призводило до втрати таємних співробітників, найгучнішим з яких було викриття Є. Азефа, одного з лідерів Б.О. партії есерів, ексцеси цих співробітників, наслідками чого стали замах на посадових осіб органів поліції, жандармерії та спеціальних служб, найвідомішим з яких було вбивство агентом Д.Г. Богровим Прем'єр-міністра П.А. Столипіна в місті Києві у вересні 1911 р.

Список використаних джерел:

1. Из обзора деятельности департамента полиции с 1 марта 1881 по 20 октября 1894 г. // ГАРФ. – Ф. 102. – Оп. 253. – Д. 346. – Лл. 196–198(об.).
2. Письмо заведующего наружным наблюдением Департамента Полиции Е.П. Медникова к Начальнику Киевского Охранного Отделения А.И. Спиридовичу о разработке БО ПСР от 14 февраля 1903 г. // Красный Архив. – 1926. – Т. 4 (П). – С. 198–199.
3. Шифртелеграмма начальника Киевского Охранного Отделения А. И. Спиридовича директору департамента полиции А.А. Лопухину о задержании Г.А. Гершуни // ГАРФ. – Ф. 102. – Ос. Отд. 1903 г. – Д. 842. – Лл. 210–210(об.).
4. Сообщение С.-Петербургского генерал-губернатора Ф.Д. Трепова товарищу Министра

- внутренних дел и командиру Корпуса жандармов К.Н. Рыздзевскому об организации на Юге России боевой группы партии социалистов-революционеров 12 апреля 1905 г. // ГАРФ. – Ф. 102. – Ос. Отд. 1905 г. – Д. 80.4.19. – Лл. 53–54.
5. Донесение начальника Черниговского Губернского Жандармского Управления Н.П. Рудова в Департамент Полиции о положении в губернии 21 августа 1905 г. // ГАРФ. – Ф. 102. – Ос. Отд. 1905 г. – Д. 1938. – Лл. 12–13. – № 64.
 6. Шифртелеграмма помощника начальника Черниговского Губернского Жандармского Управления Н. К. Бакуринского в Департамент Полиции о ликвидации группы террористов // ГАРФ. – Ф. 102. – Ос. Отд. 1905 г. – Д. 1938. – Л. 16.
 7. Из Донесения начальника Черниговского Губернского Жандармского Управления Н.П. Рудова в департамент Полиции о взрыве в полицейском участке г. НЕЖИНА 26 сентября 1905 г. // ГАРФ. – Ф. 102. – Ос. Отд. 1905 г. – Д. 1938. – Лл. 28–29.
 8. Донесение ротмистра В.А. Левдикова директору Департамента Полиции Н.П. Гарину о готовящихся в Херсонской губернии терактах от 27 октября 1905 г. // ГАРФ. – Ф. 102. – Ос. Отд. 1905 г. – Д. 107, 4.1. – Л. 8. – № 69.
 9. Циркулярное письмо Департамента Полиции начальникам губернских жандармских управлений и Охранных Отделений в связи с созданием областных организаций партии социалистов-революционеров от 28 февраля 1906 г. // ГА РФ. – Ф. 102. – Оп. 260. – Д. 16. – Лл. 58–58(об.). – № 78.
 10. Шифртелеграмма директора Департамента полиции М.И. Трусевича начальникам Губернских Жандармских Управлений и Охранных Отделений о мерах по предотвращению развития революционного движения от 17 июля 1906 г. // ГАРФ. – Ф. 102. – Оп. 260. – Д. 280. – Л. 1.
 11. Циркуляр Департамента Полиции начальникам Губернских Жандармских Управлений и Охранных Отделений о предотвращении террористических актов против членов союза русского народа от 8 марта 1908 г. // ГАРФ. – Ф. 102. – Оп. 260. – Д. 20. – Л. 105.
 12. Агентурное донесение о террористическом направлении в студенческом движении 15 апреля 1909 г. // ГАРФ. – Ф. 102. – Ос. Отд. 1909 г. – Д. 152. – Лл. 26–30.
 13. Шифртелеграмма И. Д. директора Департамента Полиции Н. П. Зуева товарищу Министра внутренних дел П. Г. Курлову о возможном покушении на Николая II во время празднования 200-летия Полтавской битвы от 31 июня 1909 г. // ГАРФ. – Ф.102. – Ос. Отд. 1909 г. – Д. 152. – Лл. 127–127(об.).
 14. Донесение начальника Харьковского Губернского Жандармского Управления а. Н. Рыковского директору Департамента Полиции Н. П. Зуеву о работе с секретным сотрудником «Петровским» 16 ноября 1909 г. // ГАРФ. – Ф.102. – Ос. Отд. 1909. – Д. 152. – Лл. 71–72.
 15. Доклад Директора Департамента Полиции Н.П. Зуева товарищу министра внутренних дел П.Г. Курлову о разработке «Харьковской группы социалистов-террористов» 30 июня 1910 г. // ГАРФ. – Ф.102. – Ос. Отд. 1910 г. – Д. 167. – Лл.11–11(об.).
 16. Донесение и. д. начальника Харьковского Губернского Жандармского Управления директору Департамента Полиции Н. П. Зуеву о разработке харьковской группы социалистов-террористов 6 июля 1910 г. // ГАРФ. – Ф.102. – Ос. Отд. 1910 г. – Д. 167. – Лл. 24–24(об.).

